

Az első világháború és a görögkatolikusok

Tanulmánykötet

Szerkesztették:
Marosi István – Suslik Ádám

Nyíregyháza – Beregszász
2020

COLLECTANEA ATHANASIANA

I. Studia

vol. 11.

Kiadja a

Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

Felelős kiadó:

Véghseő Tamás rektor

H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.

Tel. +36/42/597–600

www.szentatanaz.hu

www.byzantinohungarica.hu

e-mail: szentatanaz@szentatanaz.hu

© A tanulmányok szerzői

Borítóterv:

Gál Edina

A címlapon:

- 1. Szejba Teofán a 39. kassai honvéd gyaloghadosztály görögkatolikus lelkésze. HM HIM HTM – 56164 -105. Ugyanez a kép megtalálható még: A Görög Katolikus Magyarok Naptára, Ungvár, 1917, 108. Képaláírás: P. Szejba Teofán tábori lelkész.*
- 2. Tábori mise valahol Galíciában 1916. HM HIM BII41-148. Ugyanez a kép megtalálható még: A Görög Katolikus Magyarok Naptára, Ungvár, 1917, 104. Képaláírás: Szejba Teofán prédikál.*

A hátsó borítón:

- 3. Megemlékezés a gorlicei áttörés első évfordulójáról. 1916. május 2. HM HIM BII41-26.*

Nyomdai előkészítés:

Balogh Katalin

A kötet megjelenését támogatta:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 2063-0433

ISBN 978-615-5073-97-7

A Hajdúdorogi egyházmegye 1914-ben

JANKA GYÖRGY

MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

A Hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegyét I Ferenc József apostoli király 1912. május 6-án legfelsőbb kegyúri joga alapján állította fel, Szent X. Piusz pápa 1912. június 8-án „Christifideles Graeci” kezdetű bullájával kanonizálta. Az alapító bulla név szerint 162 egyházközséget osztott be az egyházmegyébe, melynek metropolitája az esztergomi érsek, székesegyháza a hajdúdorogi templom, liturgikus nyelve pedig az ógörög lett. Az alapításkor Papp Antal munkácsi püspököt bízta meg a pápa, hogy apostoli kormányzóként vezesse az új egyházmegye életét.¹

Hosszas tárgyalások után, csaknem egy év múlva 1913. április 21-én Szent X. Piusz pápa Miklósy István sátoraljaújhelyi parókust, zempléni főesperest nevezte ki hajdúdorogi püspökké.² Majdnem fél év elteltével, 1913. október 5-én került sor a kinevezett püspök felszentelésére Hajdúdorogon.³

Az új püspök sokak meglepetésére nem Hajdúdorogon rendezkedett be, hanem ideiglenesen Debrecenre választotta lakhelyét. Valószínűleg az is vezette döntésében, hogy a kormánnyal –mely vállalta az egyházmegyei intézmények felépítését- közösen tudja a végleges székhelyt kijelölni, amely fekvésénél fogva könnyen megközelíthető, és oktatási és kulturális intézményeit tekintve is megfelel az egyházmegye pap-, kántor- és tanítóképzésre vonatkozó igényeinek. A püspökszentelést követően tíz nappal 1913. október 15-én vonult be ünnepélyesen Debrecenbe, ahol a vasútállomáson nagy népsokaság, a város és az intézmények

1 Pirigy István: A magyarországi görögkatolikusok története. II. Nyíregyháza. 1990. 108-110.

2 Véghseő Tamás - Katkó Márton Áron (szerk.): Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. (Collectanea Athanasiana) II. /4/3. 1912-1916. Nyíregyháza. 2019. 421-422.

3 Véghseő T. - Katkó M.: i.m. 2019. 506-509.

vezetői, a különböző vallások képviselői fogadták, s mindnyájuk nevében a polgármester köszöntötte.⁴

1914. február 21-én egy levél érkezett a püspökségre Bukovina fővárosából Csernovitzból. A levél feladója Kovács Anna rossz helyesírással azt írta, hogy 100 koronát fog küldeni a püspöknek és kéri, hogy elhunytjaiért imádkozzon.

Február 23-án megérkezett a pénzösszeg és vele együtt egy 18 kilós csomag is, ami a szállítólevél szerint aranyozott templomi csillárt és leopárdbőrt tartalmazott. Az ekrazittal és dinamittal megtöltött ládát Slepkovszky János püspöki titkár baltával bontotta ki, ami olyan detonációt okozott, hogy őt magát és a szobában tartózkodó Jaczkovics Mihály helynököt darabokra szaggatta, Csath Sándor egyházmegyei ügyészt halálosan megsebesítette. Dávid József joghallgató, valamint Bihon Miklós és Kriskó Elek egyházmegyei írnokok súlyosan megsérültek. Miklósy püspök, aki nem volt jelen a csomagbontáskor sértetlen maradt, noha a ház lakói közül harminchárman megsérültek, mert oldalfalak dőltek ki és mennyezetek szakadtak le. Az épületben 300 000 koronás kár keletkezett. Miklósy a robbanást követően előbb egy tanár barátjánál, majd a római katolikus plébánián húzta meg magát, ezt követően egy másik házat bérelt ki, ahol egyedül lakott.⁵

A merénylet országos döbbenetet váltott ki: Ferenc József király, gróf Tisza István miniszterelnök, Baltazar Dezső református püspök részvétéről biztosította a hajdúdorogi püspököt és részvétáviratok sokasága fejezte ki az együttérzést az ország különböző vidékeiről, sőt külföldről is.

Debrecenben 1914. február 25-én került sor a temetésre, ami tömegdemonstráció lett nemcsak a hősi halottak, hanem a magyar görögkatolikus püspökség mellett is. A gyászliturgiát követően a három koporsó a görögkatolikus templom előtti téren volt felravatalozva. A Miklósy püspök által vezetett szertartáson 30 000 ember vett részt, az iskolák és az üzletek bezártak. A gyászbeszédet Papp János hajdúböszörményi parókus tartotta, aki a debreceni egyházközség megszervezője és első önálló parókusa volt.⁶

A merényletet követően azonnal nyomozás kezdődött nemcsak Magyarországon, hanem a Romániában is. Az igazi tettesekhez az ál-leo-

4 Véghseő T. - Katkó M.: i.m. 2019. 514-517

5 Véghseő T. - Katkó M.: i. m. 2019. 608-620.

6 Pirigyí István- Ivancsó István: A debreceni görögkatolikus egyház története. Debrecen. 1993. 53-55.

párdbőr vezette el a hatóságokat, melyről kiderült, hogy festett kecskebőr, és a rajta lévő képből és feliratból a szálak egy algéri kereskedőn keresztül Ilja Catarau orosz román kettős ügynökhöz és cimborájához Timoftei Kirilovhoz vezettek. Az első világháború kitörése megakadályozta felelősségre vonásukat és eltűntek a hatóságok látóköreből. 1937-ben derült ki, hogy Catarau végül San Franciscóba emigrált és ott halála előtt két héttel bevallotta, hogy ő volt a tettes.⁷

A kitörő világháború fényében a kortársak a merényletet a világháború első ütközetének, az áldozatokat a világháború első hősi halottainak tekintették. A nyomozással kapcsolatos levelezések, jelentések és értékelések egész év folyamán folytatódtak az igazságügyi, a külügyminisztérium, a nunciatúra, a belügyminisztérium, a rendőrség, az ügyészség között, és több alkalommal a magyar parlamentben vita és felszólalás tárgyát képezte.⁸

A bombamerénylet egy olyan problémát próbált újra napirendre venni, ami már az egyházmegye felállítását követően elkezdődött és 1914 folyamán végig jelen volt a hivatalos fórumokon, ez pedig az egyházmegye parókiáinak felülvizsgálása nemzetiségi szempontból.

A „Christifideles Graeci” alapító bulla ugyanis nemcsak színmagyar egyházközségeket sorolt be a parókiák közé, hanem a 183.757 magyar hívő mellett 26 823 román, 1623 szlovák 968 ruszin és 2509 egyéb anyanyelvű hívőt is, miközben 120 747 lélek, a magyar görögkatolikusok 40%-a nem került be a hajdúdorogi egyházmegyébe. E magyar görögkatolikus hívek kétharmada szláv, egyharmada pedig a román egyházmegyéknél maradt. A román püspökök elsősorban Radu Demeter nagyváradi görögkatolikus megyéspüspökkel az élen tiltakozó hadjáratot indítottak a Szentszéknél az általuk románoknak tartott egyházközségek visszacsatolása érdekében, amibe bevonták a román szélsőséges nacionalista pártokat és a sajtót is. Közben olyan városokban, ahol magyar görögkatolikusok ezrei éltek (Arad, Torda, Brassó, Kolozsvár, Nagybánya, Felsőbánya) felmerült önálló magyar egyházközség alapítása és annak a hajdúdorogi egyházmegyéhez való csatolása. Jankovich Béla kultuszminiszter, ill. Tisza István miniszterelnök, csak a reciprocitás alapján volt hajlandó a revízióról tárgyalni, - azaz, hogy cseréljenek ki román

7 Katkó Márton Áron: Az 1914-es debreceni merénylet. In: Symbolae. A görögkatolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Véghseő Tamás.

8 Véghseő T. - Katkó M.: i.m. 2019. 668-692.

egyházközségeket a magyarokkal-, amiről viszont a román püspökök hallani sem akartak.⁹

Minden esetre a bombamerénylet újra felszította a revíziós kedélyeket és a nemzetiségi ellentéteket románok és magyarok között, amit hűen tükrözött a Debreceni Újság rendkívüli kiadásának szalagcíme: „Oláh merénylet a gör. kath. püspökség ellen”.

1914 első hónapjaiban egy másik ügy is napirendre került Radu nagyváradi román görögkatolikus püspök jóvoltából, aki feljelentette a bécsi nunciatúrán Miklósyt, hogy a szertartási utasítást magyar nyelven adta ki egyházmegyéje számára. A nunciatúra felkérte Csernoch János esztergomi érseket az ügy kivizsgálására, és Miklósy püspöktől is magyarázatot kért az ügyben. A hajdúdorogi püspök kifejtette, hogy mivel a papok és kántorok a magyar nyelvet használják, nem lett volna értelme másik nyelvet használni, annál is inkább, mivel az alapító bulla is három év türelmi időt adott a görög liturgikus nyelv bevezetésére.

Az esztergomi érsek ugyanezt támasztotta alá, így a szertartási utasítás ügye lekerült a napirendről, de a jelenség jól érzékeltette a kialakult helyzetet.¹⁰

A bombamerénylet újra felvetette a püspökség székhelyének végleges rendezését. Miklósy püspök 1914. március elején megbízta Melles Emil budapesti parókust, hogy a kultuszminisztériumban tárgyaljon a kanonok, a főesperesek és a székelyföldi vikárius kinevezésével kapcsolatban. Melles Emil 1914. március 10-én találkozott és sikeres tárgyalásokat folytatott Klébelsberg Kunó államtitkárral és két miniszteri tanácsossal, melynek eredményeként három kanonoki kinevezésről, a főesperesi és a vikáriusi kinevezésekről is biztató hírekkel szolgált. Az erről írt levélben hangot adott annak a véleményének is, hogy a püspökség székhelyét Nyíregyházán lenne célszerű kialakítani, amit már Miklósy püspök is fontolgatott.¹¹

Miklósy István 1914. március 21-én Tisza István miniszterelnökkel és Jankovich Béla kultuszminiszterrel folytatott tárgyalásokat, ahol az a megegyezés született, hogy az egyházmegye székhelyét Nyíregyházán kell kialakítani.¹² Bár Hajdúdorog mindent megtett, hogy az alapító bulla szerint székhely lehessen, s Szatmár vármegye is már 1913-ban ajánlott Nagyváradban a görögkatolikus püspöki székhelynek otthont

9 Pirigy I.: i. m. 1990. 112-115.

10 Véghseő T. - Katkó M.: i.m. 2019. 599-601, 603-604, 631.

11 Véghseő T. - Katkó M.: i.m. 2019. 648.

12 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XI. 3371/1914. sz. 61.

adni, az Országos Bizottság és a papság nagy része Szabolcs megye központját támogatta.¹³

A főpásztor 1914. szeptember 19-én körlevelében tudatta a papsággal és a hívekkel, hogy szeptember 23-án Nyíregyházára fog költözni hivatalával együtt, s a helyi egyházközség bérpalotájában fog berendezkedni. A főpásztor a városnak az egyházmegye szempontjából központi elhelyezkedésével, előnyös vasúti összeköttetésekkel, lendületes fejlődésével, jó vizével, egészséges levegőjével, polgárainak a kulturális haladás iránti fogékonyságával, és a püspökség odaköltözésével kapcsolatos „határtalan lelkesedésével” indokolta a választást.¹⁴

Nyíregyháza jelentőségét növelte, hogy a kultuszminiszter közölte a püspökkel, a városban internátussal is összekapcsolt Állami Tanítóképző Intézetet fog nyitni, melynek tantervébe a görögkatolikus kántortanítói képzés is szerepelni fog, ahova várják az alkalmas görögkatolikus ifjak jelentkezését is.¹⁵

Ferenc József apostoli király 1914. május 20-án nevezte ki a hattagú káptalan első három tagját: olvasókanonokságra Damjanovics Tivadar kökényesdi esperes lelkészt, éneklókanonokságra Bányay Jenő máramarosszigeti főgimnáziumi hittanárt és őrkanonokságra Mitrovics Elek nagykárolyi esperes lelkészt.¹⁶

Néhány nappal később, 1914. május 25-én az uralkodó öt főespereséget létesített a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegyében, mégpedig a Székesegyházi, Zemplén vármegyei, Szabolcs vármegyei, Szatmár vármegyei és Székelyföldi főespereségeket.¹⁷

1914. július 14-én Debrecenben tartotta a hajdúdorogi egyházmegye első szentszéki ülését, melyre 23 kinevezett tagot hívott meg a püspök, akik névsorát az ugyanezen napon kiadott körlevélben közölte. Szépgesztusa volt az első ülésnek, hogy a jelenlévő ülnökök misealapítvány létrehozását határozták el, melynek alapját a helyszínen 190 koronát gyűjtöttek.¹⁸

Az esztendő nagy részére mondhatni a világ- és egyházpolitikai fordulatok nyomták rá bélyegüket.

1914. június 29-én az egyházmegye főpásztora a szarajevói merényletről és a trónörökösnek és feleségének haláláról adott ki drámai hangú

13 Pirigy I.: i. m. 1990. 115-118.

14 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XI. 3371/1914. sz. 61.

15 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. VI. 2941/1914 sz. 40-41.

16 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. II. 2030/1914 sz. 11.

17 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. IV. 2176/1914 sz. 29.

18 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. IV. 33.

körlevelet. Szinte prófétai módon jelezte, hogy amikor Ferenc Ferdinánd és neje Hohenberg Zsófia életének világa kialudt, akkor a magyar haza fiaira a „legnagyobb és legsötétebb gyász borult.” A gyász külső jeleként az egyházi épületekre a fekete lobogó kitűzését, a temetésig délben félórás harangszót, a temetés napján reggel, délben és délután négy órakor félórás harangszót rendelt, s ezen a napon ünnepélyes panachidás gyászmisét végezzenek, melyre a helyi hatóságok vezetőit is hívják meg.¹⁹

1914. augusztus 11-én a hadüzenetet és a háború kitörését követően Miklós püspök körlevelében úgy fogalmazott, hogy „igazságos, önvédelmi harcot folytatunk nemzeti létünk ádáz ellenségeivel szemben. Ófelsége hazánk fennállását, békés, nyugodt fejlődését akarja biztosítani, amikor fiainkat csatasorba állítja.” A papság figyelmét felhívta, hogy a behívott férfiak a bűnbánat és az eucharisztia szentségének felvétele után induljanak nehéz újukra. A katonák családjait minden módon – beleértve az anyagi támogatást, népkonyhák, napközi otthonok megszervezését- segítsék. Imádkozzanak a gyors és teljes győzelemért, a liturgiában ekténiákkal, az ambóni ima után térdenállva három Miatyánk és Üdvözlégy, valamint az Oltalmad alá sietünk kezdetű imával. A behívott tábori lelkészek parókiáit lássák el.²⁰

1914 augusztusában gyászkeretes körlevél adta tudtul a magyar görögkatolikus egyházmegye papságának X. Piusz pápa halálát. Miklós püspök nekrológiájában kiemelte, hogy nehéz időkben vezette az elhunyt pápa az Anyaszentegyházat, amikor a „modernség köntösébe öltözött hitetlenség ezer alakban ostromolta”. Az egyházmegye megalapításával minket, magyar görögkatolikusokat örök hálára kötelezett. Az elhunyt Péter utódról három napig délben félórás harangszóval a temetés napján reggel, délben, este félórás harangszóval, ünnepélyes gyászliturgiával emlékezzenek meg, majd következő vasárnap az eredményes pápaválasztásért imádkozzanak.²¹

1914. szeptember 6-án már az új pápa, XV. Benedek megválasztását adta hírül a főpásztor az egyházmegye híveinek. Kidomborította, hogy a megválasztott bolognai érsek, Della Chiesa, „ragyogó főpapi erényei, széleskörű mély tudása, s az egyetemes egyház közigazgatása terén szerzett értékes tapasztalata” a biztosíték, hogy az eléje tornyosuló problémákkal: a véres háború, a terjedő hitetlenség, meg fog birkózni.²²

19 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. III. 2364/1914 sz. 1.

20 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. V. 2962/1914 sz. 35-36.

21 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. VIII. 3087/1914 sz. 47-48.

22 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. IX. 3223/1914 sz. 51-52.

A háborús helyzet kezelését, a fronton harcolók segítségét célozta meg az iskolások körében meghirdetett szederlevél gyűjtés tea készítéséhez,²³ karácsonyi gyűjtés, aminek fejében az adakozó iskolás gyermekek emléklapot kaphattak,²⁴ szeretetadomány gyűjtés a hadiözvegyek és árvák számára.²⁵

A hősi halottak megbecsülését fejezte ki az az intézkedés, mely a hazaszállított hősök számára dízsírhelyet, a távolban eltemetettek számára pedig emlékmű állítását írta elő a nevek felvésésével.²⁶ Előre mutató intézkedés volt a proszforához szükséges tiszta búzaliszt beszerzése a következő évre, hogy ha nehezedne a búzaliszt beszerzése, az ne okozzon gondot a papok számára.²⁷

A történelem iránti megbecsülés jele volt, hogy Miklósy püspök fel-szólította papjait: a háborús eseményekkel kapcsolatos iratokat, valamint a parókiájukat közelebből érintő események tárgyilagos leírását a lelkészi irattárban különösen gondosan őrizték meg.²⁸

Még az év krónikájához tartozik, hogy a július 2-án megtartott konkurzuson 11 ifjút vett fel a püspök papnövendéknek, hármat pedig a püspöki irodába írtnoknak.²⁹ Az év folyamán Miklósy István megyéspüspök öt papot szentelt a hajdúdorogi egyházmegye számára,³⁰ s 1914-ben hét pap távozott az élők sorából.³¹

A papság figyelmébe ajánlott görögkatolikus művek: Bihun Pál salánki lelkész: A görög szertartású katolikus Anyaszentegyház szent Liturgiájának értelmezése,³² Melles Emil: Görög Katolikus Szertartástan (Liturgika), Szemán István: A Görög Katolikus Szertartástan Elemei,³³ Rusznák Miklós: Purgatórium és a keleti egyház³⁴ című könyvei a saját szertartás ápolásáról tanúskodnak, még a nehézségek közepette is.

A Nagy Háború kitörésének éve sok szempontból döntő jelentőségű volt a fiatal hajdúdorogi magyar görögkatolikus egyházmegye számára. Az esztendő drámai bombamerénnyel kezdődött, melynek három ál-

23 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XV. 4034/1914 sz. 78.

24 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XV. 4060/1914 sz. 78-79.

25 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XVI. 4415/1914 sz. 81.

26 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XV. 4089/1914 sz. 79.

27 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XVI. 4415/1914 sz. 82.

28 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XV. 4100/1914 sz. 80.

29 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. II. 2413/1914 sz. 30.

30 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. II. 2532/1914 sz. 30.

31 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XVI. 4445/1914 sz. 83.

32 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. I. 1147/1914 sz. 4.

33 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. VII. 3030/1914 sz. 44.

34 Hajdúdorogi egyházmegyei körlevél 1914. XIII. 3605/1914 sz. 72.

dozatát a kortársak a világháború első hősi halottjainak tekintették. Ezt követően a püspökség székhelye Debrecenből Nyíregyházára került át. Az uralkodó kinevezte a székeskáptalan első tagjait, és létrehozta a főesperességeket. A püspök kinevezte az egyházmegyei szentszék tagjait. Ugyanakkor erősen beárnyékolta a püspökség létét a román görögkatolikus püspökök törekvése, akik mindent megtettek, hogy visszanyerjék a tőlük elcsatolt parókiákat.

A háború kitörése szintén nagyon nehéz helyzetbe hozta az új püspökséget, s további megrendülést okozott az egyházmegye alapítójának, X. Piusz pápának halála. Miklósy István püspök jelmondatához hűen igyekezett kitartani, és a Gondviselésnek, valamint ennek köszönhetően az egyházmegye életben tudott maradni.